

mescu, in acésta convulsione in adeveru epileptica, si se va mira ce gubernu blastematu de Ddieu si ce tiéra nefericita a fost acésta. De altmintrea caus'a la acestea era in partea mai mare stupiditatea si blastematiile nóstre etc.«¹⁾

Mai tardiu vomu vedea constatate acestea miserii si crime publice in contra tierei si a locuitorilor in mai multe variatiuni prin alti scriitori si barbati de statu contimpurani, precum si prin generalulu imper. Ant. Caraffa indata la doi ani dupa memorialulu lui Bethlen.

Apoi se ne mai miramu cand citimu despre torturele la care fusese supusu si mitropolitulu Sava Brancovici in urmarea spurcatelor denuntii si acuse ridicate asupra lui. Sub unu principe naucu si lenesiu nu póte fi nimeni siguru nici de libertatea nici de viati'a sa. Sub unu Claudiu naucu poti se perí totu asia de usioru cá si sub unu Nerone desteptu.

Cap. II.

Curtea Vienei, càtiva barbati de statu.

§ 6. Imperatulu si regele LEOPOLD I. Leopold, carui in baptismu i se mai detera alte patru nume Ignatiu, Iosef, Balthasar si Felicianu dupa usulu introdusu mai vîrtosu in Spani'a, a fost alu doilea fiu alu imperatulu Ferdinand III nascutu din Maria Anna de Spani'a in 9 Iuniu 1640. Din nascerea sa Leopold a fost micu de statura si delicatu, de o cautatura posomorîta, éra buz'a de josu prea mare cá si cum 'iar atârna. Inse si abstractiune facènd dela acestea insusiri, avèndu elu pe frate-seu Ferdinand celu antaiu nascutu, acesta si fusese destinatu pentru tóte corónele. Incoronatu de tinereleu cá rege alu Ungariei, 1653 se incoronà si cá rege romanu cu nume de Ferdinand IV. Asia pe frate-seu Leopold ilu destinara pentru statulu preotiescu, pentru care avea si aplecare firésca, cà-ci era din natura fôrte evlaviosu, éra mai departe era sciutu din capulu locului, cà fi de imperati, de regi si principii intrati in statulu preotiescu curend trebuea se ocupe scaune arhiepiscopesci dintre cele mai bogate si suverane. Deci Leopold fu datu de micu in grij'a si instructiunea iesui-

¹⁾ Grof Bethlen Miklos Ónéletirása. II pag. 188.

tiloru, la cari facù progresse frumóse atátu in sciintie profane càtu si in teologia asia precum o propunea ei pe acésta. De aici a urmatu, cà de si Leopold era omu bunu dela natura, blandu si milosu càtra cei lipsiti si necajiti, s'a facutu ^{inse} mai tardiu si fórté netolerantu si aspru càtra cei de alte confessiuni religióse.

In 1654 móre frate-seu Ferdinand; dupa trei ani a re-pausatu si tata-seu in 2 Aprile 1657. Pe atunci Leopold era de 18 ani, tocma in etate in care era se se ocupe mai multu cu studiile teologice. Intr'aceea dupa mórtea frate-seu apucase a se incorona in 1655 rege alu Ungariei, éra in urm'a mortii tata-seu in 1658 fu proclamatu rege alu Boemiei si in 18 Iuliu alu aceluiasi anu fu alesu si cá rege alu Germaniei cu titlu adoptatu din vécuri de imperatu alu Romaniloru.

Imperatulu Leopold a ținutu in mare favóre pe iesuiti in tóta viati'a sa, mai asia precum facuse bunu-seu Ferdinand II cunoscutu in istoria de celu mai infricosiatu vrasmasiu alu tuturorú ómeniloru si popóraloru de alte confessiuni religióse, si nu asia precum fusese tata-seu, care pre càtu timpu a domnitú doue-dieci de ani, a facutu preste voi'a episcopatului si a iesutiloru unele concessiuni considerabile popóraloru protestantice.

Pentru cá se petrundemu in natur'a urei, netolerantieii, a fanaticismului si a góneloru turbate religióse din véculu alu 17-lea si din o parte mare a vécului alu 18-lea avemu se ne insemnamu bine, cà prin educatiunea religiósa care se dedea mai vîrtosu capeteloru incoronate, membriloru familiei domnitóre, consiliariloru si generaliloru, acestia toti erau amerintiati cu pedepse de veci pentru vreo necredintia nu numai ei in persónele loru, ci li se inpunea respundere grea si pentru toti supusii loru, daca nu se voru adopera cu tóte mijlócele possibili a'i ținé in drépt'a credintia, éra pre cei trecuti la vreo secta a'i reduce, a'i converti nu numai prin puterea cuventului, ci chiaru si prin mesuri violente. Odata inradecinata in sufletulu unui suveranu fric'a pedepsei de veci nu numai pentru sufletulu seu, ci si pentru sufletele tuturorú supusiloru sei, nu se mai póte mira nici-unu judecatoriu imparțialu de infricosiatele aberatiuni ale ómeniloru orbiti cu totulu de fanaticismulu religiosu. Este prea adevératu, cà in multime mare de casuri convictiunile religióse atátu la catolici càtu si

la acatolici au fost luate numai de pretestu, de masca, éra scopurile adeverate au fost curatu lumesci, egoistice, alergarea dupa avutii mai vîrtosu dupace popórale acatolice apucasera a secularisa enormele bogatii a le bisericei catolice si a le trage parte la statu, parte a le face donatiune la fórte multe familii aristocratice si la comune mai alesu cetatiene.

Alaturea cu amerintiarile pedepseloru eterne pentru ne-credinti'a supusiloru se mai propagá si una alta doctrina fórte seducátore pentru regi si barbati de statu, cà adica unitatea unui statu si a sa independentia numai asia póte fi deplinu asecurata, daca in trénsulu domnesce si unitatea credintiei religióse. La doctrin'a acésta ținea chiaru si unii barbati de statu, cari ei pentru sine nu aveau nici-o religiune positiva, dara marturisiau vreuna numai pentru ochii lunei cá si Augurii si Haruspicii din periodulu imperatoriloru Romei. Omeni de acestia se mai afla si in dilele nóstre, cu adaosu inse, cà acuma se mai cere si unitatea limbei cá unu feliu de dogma.

Nu mai daca vomu petrunde asia in misteriele aceloru timpuri, vomu fi in stare se ne formamu judecata drépta asupra toturoru suferintieloru fàra nume si fara numeru, la care au fost supuse popórale monarchiei si cu ele poporulu nostru romanu in urmarea certeloru religióse, care pàna in dilele nóstre au perdutu binisioru din barbari'a violenta, au mai remasu totusi destule urme triste din trens'a.

Imperatulu Leopold I ori càtu ar fi doritu se domnésca in pace si linisce, in lung'a sa domnia a fost silitu a purta resboie multe, indelungate cu Pórt'a otomana de una, cu Franci'a de alta parte. In acelasi timpu desele conspiratiuni ale Unguriloru si rescularile loru armate ii faceau mare grija si su-parari. Greutatile si pericolele crescea cu atàtu mai multu, cu càtu prestigiulu vechiu alu imperialismului de odinióra in dilele sale se micșiorase tare mai alesu dupa pacea de Vestfalia (1648), in care principii Germaniei asia numitii Electori castigasera mari drepturi fatia de imperatori. Lui Leopold ii facusera fórte mari neplaceri înca si unii dintre ministri, cari abusandu de bunatatea lui cutezau se emitta in numele imperatului decrete si alte dispositiuni compromitetóre, de care se mirá elu insusi dupace le aflá din spus'a unoru ambasadori de ai puteriloru straine. Principele Lobkovitz, pe care Leopold ilu inaltiasa la

acelu rangu si'lu facuse ministru presiedente, a mersu mai departe de càtu toti cu feloni'a sa. Acelu tiranu ingànfatu pe langa ce purtá ura nedumerita asupra unguriloru si a Ungariei, pe care cerea se o póta tractá cá pe o tíera subjugata dupa dreptulu de cucerire, apoi incepuse a vinde si secrete de ale suveranului seu la celu mai mare vrasmasiu alu acestuia, adeca la regele Ludovicu XIV., care in tóta viati'a sa se incercase a pune man'a pe coron'a imperatoriloru romani si voind a umili cu totulu pe Cas'a de Habsburg, ii facea acesteia tóte relele possibili. Chronicarii mai atingu si una scire despre incercarea de a scurta viati'a imperatului prin luminari de céra alba, de care se ardea odinióra la cei mari ai pamentului, dara cele destinate pentru locuinti'a imperatului erau facute cu arsenicu, pentru-cá respirand aerulu infectatu se fia otravitu pe nesimtite.

Istoricii susținú, cà si sententi'a de mórte a barbatiloru de statu Nadásdi, Zrini, Frangepan si Tattenbach au fost causata totu de Lobkovitz, care nu a suferitu cá suplicele motivate prin care cei patru implorau gratia, se ajunga sub ochii imperatului.

Destulu cà in fine drépt'a Nemesis ilu ajunse si pe tiranulu principe Venceslau Lobkovitz. In 17 Octobre 1674 deminéli'a prè cand intrase cu trasur'a in resiedinti'a imper. (Burg), capitanulu custodiei ilu opri a se da josu si ii dete decretulu imperatului, prin care fu degradatu din tóte functiunile si rangurile, totu-odata exilatu la Raudnicz in Boemi'a. In aceeași di i se luara si decoratiunile, éra in dio'a urmatóre fú scosu din Vien'a cu escorta militara.

De atunci imperatulu Leopold I nu se mai incrediù orbesce la ministri, cadíù inse in altu extremu, cà-ci acuma voiá cá tóte actele se tréca pe sub ochii sei, prin care afacerile publice suferiau mari intardieri. De ocamdata cu alegerea de generali comandanti imperatulu avù màna fericita, cà-ci denumí din nou pe betranulu comite italianu Raimund Montecuculi, care avea tactic'a din stravechime a lui Fabius Cunctator, de a insiela si obosi pe turci cu marsiuri si contramarsiuri; dupa acesta imperatulu numi si pe ducele Carolu de Lotaringia, cumnatu alu imperatului Leopold I., cà-ci se casatorise cu Eleonora Mari'a sor'a acestuia, care remasese veduva dupa

mórtea lui Michailu fostu rege alu Poloniei. Ducele Carolu era numai cu trei ani mai teneru decâtu imperatulu si se intielegeau bine unulu cu altulu. Ambii acesti generali si belliduci Montecuculi si Carolu sunt cunoscuti si in istori'a Transilvaniei cá fórte gloriosi din resbóiele avute cu Turcii si Francesii, asupra carora castigasera victorii mari. Alaturea cu Carolu luptá si Maximilianu principe electoru de Bavaria (n. 1662), care avea de consórta pe Maria Antonia fiic'a imperatului Leopold, cum si Ludovicu ducele de Baden (n. 8 Apr. 1655), care cá june de ani 27 luptase mai antai la apararea Vienei in 1683 cu mare bravura, éra mai tardiu i s'au incredintiatu comande din cele mai grele; totu elu a batutu si pe turci la Nissa in 1689, la Salankemen in 1691. Din scól'a celoru doi belliduci au mai esitu apoi alti càtiva generali mari, intre cari ducele Eugenu de Sabaudia (Savoia) celu mai gloriosu din toti, care a nimicitu multe armate turcesci si francese, a sciutu se si scuture lenea si nepasarea càtorva generali germani si unguri.

Acestea dise aici nu se ținu strinsu de istori'a Transilvaniei, dara faptele acelu generalu ai lui Leopold au avutu iniriure decisiva asupra patriei nóstre, de aceea si numele loru le intimpinamu desu in istori'a ei, precum intimpinamu si ale altora de alu doilea rang, Scherffenberg, Caraffa, Veterani, Heissler, Rabutin de Bussy etc.

A voi se descrie cineva istori'a domniei de 47 de ani a imperatului Leopold I nu póte se fia scopulu nostru; cà-ci numai descrierea faptelu sale care se reducu la patri'a nóstra înca ar fi prea de ajunsu cá se dea unui istoriografu de lucru necontentitu pe unu anu si mai multu. Chiaru si numai evenimentele si actele relative la natiunea nóstra din anii domniei lui Leopold in Ungari'a si Transilvani'a culesu la unu locu ar da unu volumu respectabilu. Asia studiulu nostru se va margini numai la evenimentele càte atingu mai de aprópe patri'a nostra si pe popórale conlocuitoare. Ceea ce ne permittemu a mai insemna la locul acesta din viati'a imperatului Leopold I este, cà elu pe langa totu zelulu seu religiosu a cultivatu cu predilectiune sciintiele, ceea ce a si probatu de ajunsu cu conlucrarea sa caldurósa la fundarea de patru universitati, adeca cele dela Insbruck (Oenipont), Olomutiu, Halla si Vratislavia (Breslau). Elu iubia si music'a, éra pentru

pompe si inbuibari cá cele din Paris simtia aversiune si pre cátu ii permittea afacerile traiá retrasu cu observare strinsa a etichettei spaniole. Leopold a fost casatoritu de trei ori. † 5 Maiu 1705.

§ 7. LEOPOLD KOLLONICS.¹⁾ Mare influintia avuse acestu prelatu si barbatu de statu nu numai asupra destineloru tieriei intregi, ci si mai vîrtosu asupra existentei poporului romanescu din Ungari'a si Transilvani'a in conditiuni diferitore de cele mai de inainte. Numele lui Kollonics vine fórte desu in chronice si in acte publice incependu dela 1683 pâna la mórtea lui intemplata in 21 Ianuariu 1707, adeca pâna in anii de resbóiele civili atîtiate de Franciscu Rakoczi. Si adeca cine a fost acelu Kollonics?

Leopold a Kollonics s'a nascutu in cetatea Comarom (Kornorn) in 26 Octobre 1631 si a fost alu unspredecelea pruncu alu generalului veteranu Ernest Kollonics din Elisabeta de Kuefstein, descendenta totu din o familia de frunte. Asia Kollonics a fost dupa tata slavu de origine din Dalmati'a, precum voru unii a sci, éra mamasa germana. Pre cand se nascuse prunculu Leopold, tataseu se aflá in Comarom cá comandante alu acelei cetati fortificate si in aceea epoca pre cátu se putea mai bine in contra turciloru. Prin clasele inferiori prunculu Leopold a trecut in cas'a parintésca sub conducerea unoru dascali buni si a mamei sale fórte religióse. Pentru studii superióre tinerulu a fost trimisu la Vien'a, éra dupace le-a terminatu pre câte se propuneau in acelea dile, a intratu cá aprod in servitiulu tinerului rege Ferdinand IV. Cá june vigorosu Leopold Kollonics s'a inrolatu in cunoscutulu ordinu alu cavaleriloru de Malta sau Melita odinióra cunoscuti sub nume de cavalerii s-tului Ioanu, cari cá calugari avea se depuna si alu patrulea votu, adeca de a lupta cu arme pentru religiunea christiana in contra mohamedaniloru, precum acelu ordinu au si luptatu in adeveru incependu din véculu alu 12-lea pâna in timpurile mai dincóce.

¹⁾ Acestu nume slavu s'a scrisu pâna acum in diverse moduri, mai alesu relative la liter'a din urma, care in slav. se pronuntia cam cá ty ung. sau cá tje, era noi ilu pronuntiamu cá ce. In epitafiulu seu este sculptatu c.s.

In acea calitate de cavaleru junele Kollonics au aparatu pe uscatu si pe apa cu mare bravura cetatea Candia in contra trupeloru lui Mahomed IV. Kollonics se batuse cu turcii si in Dardanelle cá comandante de corabii. Aici turcii au atacatu cu douedieci si siepte de corabii pe cele douedieci si una ale cavaleriloru de Malta. Dupace se apropiara bord la bord si capu la capu, L. Kollonics apucandu o flamura christiana se aruncà cu ea intr'o corabia turcésca si in urm'a lui cealalti. Dupa o lupta crunta corabiile turcesci au fost parte innecate, éra altele captivitate. Pentru acelea fapte heroice K. fu inaintatu la rangu de castellanu in Malta, in care calitate a functionatu doi ani. Fiindcà pàna in acea epoca chiaru si comandantii christiani vindeau pe cei cadiuti in captivitate la ei, Kollonics a desfiintiatu in insul'a Malta comerciulu acelu spurcatu.

Dupa acestea Kollonics s'a intorsu in Austri'a, unde imperatulu 'ia datu comand'a preste doue cetati fortificate, una Mailberg in Austri'a si alta Eger in Boemi'a. Pe atunci s'a intemplatu cà unu vrasmasiu alu seu îi preparase veninu cá se'i ascunda sórele, cà inse dintr'o eróre misteriósa una alta persóna apucase a bé acelu veninu.

Spariatu si amaritu in sufletulu seu din caus'a acelui atentatu K. se decise a intra in clerulu seculariu si a se preoti. Intr'aceea imperatulu ilu distinse in 1659 cu »chîaiea de auru.« Dupa aceea K. ajunsu episcopu la Nitra in Ungari'a superióra, adeca in mijloculu celoru mai zelosi protestanti luterani slavaci si germani; elu inse a renuntiatu de buna voia la acea episcopia. Imperatulu ilu facù ministru alu finantieloru tierii care se aflasera in disordine mare, ilu denumí totodata si episcopu la W. Neustadt.

In a. 1683 pre cand alti episcopi fugisera de inaintea turciloru in tóte partile si pre cand insusi imperatulu Leopold se retrase, Kollonics din contra a mersu la Vien'a, unde s'a inchisu alaturea cu ceilalti aparatori si in buna intielegere cu heroiculu comandante Stahremberg a sciutu se faca atâtea rele turciloru, in câtu trufasiulu veziru Kara Mustafa jurase cà are se'i trimita capulu presentu sultanului. Dupa despresurarea Vienei si fug'a turciloru, din spoliile immense de milióne facute in castrele turcesci Kollonics reținù pentru sine

numai pe acei vreo cinci sute de baiati rataciti cá vai de ei pàna pe la Schwechat, pe cari îi luà in grij'a sa cá se'i crésca prin scóle si se faca ómeni din ei.

In a. 1685 imperatulu îi dete episcopi'a dela Iaurin (Raab) in Ungari'a, éra functiunea de ministru alu finantielu i s'a luatu, din cauza cà o lege a dietei din 1681 ținea cà tesaurariu póte fi numai unu seculariu si nu persóna bisericésca. Imperatulu inse mijlocí la Papa, cá se faca pe Kollonics cardinalu, care s'a si intemplatu in a. 1686 chiaru in dio'a in care fu luata capital'a Buda dela turci.

In 14 Iuliu 1694 Leopold Kollonics fu inaltiatu la celu mai inaltu gradú hierarchicu din Ungari'a, adeca archiepiscopu primate si principe la Strigону.

Nu numai din acestu anu 1694 ci si mai de inainte, pre cand Kollonics siedea in Vien'a cá ministru de finantie vedemu pe deputatii din Transilvani'a cerendu la elu audientia si rugandu'lu se le stea in ajutoriu. Ei sciau cà Kollonics nu póte se suferi pe protestanti si totusi îi cereau ajutoriulu.

In càtu pentru catolicii de ambele rituri Kollonics in totu timpulu càtu a domnitu cá primate a exercítatu asupr'a loru o specie de omnipotentia marginita numai prin resistenti'a cea mai cerbicósa si desperata a protestantiloru de tóte confessiunile, cari vedeau bine cà elu lucra pentru estermizarea totala a loru, prin urmare cà totu cu acelu scopu cérca a intari catolicismulu si prin convertirea popóraloru de ritu si confessiune resaríténa.

§ 8. EMERICU TÖKÖLYI. Numele lui Tökölyi si alu Curutiloru sei au remasu pàna in dio'a de astadi in memori'a locuitoriloru Ungariei si ai Transilvaniei, precum au remasu si numele lui Franciscu Rákoczi si alu Curutiloru sau Cruciatiloru acestuia, éra chronicele tieri sunt pline de urmele activitatiei lui Emericu Tökölyi in ambele acestea tieri in cursu mai vîrtosu de cincispredece ani dintr'o epoca fatala si decisiva in tóte respectele pentru statú si pentru popórale conlocutórie. Fàra o cunoscintia celu puçinu prescurtata a vietiei acestui barbatu de statú si generalu revolutionariu mai mult evenimente din istori'a Transilvaniei dela finea vécului alu sieptespredecelea aru remanea sau reu sau nicidecum intielese.

Emericu Tökölyi fiu alu magnatului din Ungari'a superióra cömite Stefanu de Tökölyi si alu Mariei Gyulafi din familia de magnatu ardeleanu, s'a nascutu in castelulu Késmark la anulu 1656, adeca intr'unu timpu, in care protestantii de ambele confessiuni din Ungari'a càta mai remasese supusa Dinastiei de Habsburg erau supusi la cele mai crunte góne din partea catoliciloru. Tata-seu Stefanu cá protestantu luteranu fusese amestecatu inpreuna cu o multime mare de alti aristocrati nu numai protestanti, ci si catolici in conspiratiunea cea mare urđita in contra imperatului Leopold I. Dupace se descoperise complotulu si s'au inceputu arestarile de barbati si de femei mai alesu in cele treispreiece comitate din Ungari'a superióra, aflandu Stefanu Tökölyi cà si elu va fi arestatu, pe fiu-seu Emericu care atunci era de 13 ani, ilu trimise in cetatiui'a Lika, unde se stea ascunsu cu unu profesor alu seu, éra betranulu cu doue fice ale sale Catarina si Eva s'a inchisu in cetatiui'a Arva cu scopu de a se apara in contra lui Paulu Eszterházi, care avuse ordinu dela imperatulu cá se'lu prinda. Intr'aceea Stef. Tökölyi fiindu mai de inainte bolnavu reu, la trei dile a si muritu, dupa care ficele lui inchinara cetatiui'a, éra Eszterházi le luà sub protectiunea sa si înca dupa cum scrie episcopulu Michailu Horvath in istori'a sa¹⁾, cu scopu cá se se cunune cu un'a din trensele.

Tóte temnitiele se implusera, confiscarile mosiiloru nobilitarie urmau neincetatu, magnati si nobili mai mari si mai mici càti puteau scapa cu viatia isi cautara refugiu pe teritoriulu Ungariei dominatu pe atunci de turci, parte mare inse in Transilvani'a sub protectiunea principelui Michailu Apafi si a gubernului seu. Aici s'au refugiatu intre altii magnatii Stef. Bocskai, Gabr. Kende, Franc. Ispány, Stef. Petroczi, Lad. Gyulafy, Paulu Vesselényi, Nic. Forgács, Mich. Vay, Mathia Szuhai, Paul Csernel, Mich. Uray, Anna Lonyai, veduv'a fostului principe Ioanu Kemény; toti acestia cá cei mai greu inculpati, apoi altii nenumarati, cu familii, cu deregatori de ai curtiloru nobilitarie si cu argatii loru.

Totu aici in Transilvani'a scapà si junisiorulu Emericu Tökölyi in etate acum de 15 ani din cetatiuia Lika inpreuna

¹⁾ Vol. IV pag. 74.

cu unulu anume Keczer, éra in peptulu seu cu doru de resbunare cumplita contra imperatului si contra catolicismului, resbunare pe care o nutri si exercità in tóta viati'a sa. Principele Apafi si consiliarii sei ingrijira de crescerea tinerului Tökölyi cá si de a filoru proprii, éra fiindcà elu era si frumosu, bine facutu si curagiosu, nu ne vomu mira daca mai apoi vomu vedea cã Mich. Teleki pe atunci atotu putintele ministru in acésta tíera ilu si destinase de ginere alu seu, éra dupace s'au insielatu atátu elu cátu si principele in purtarile lui Tökölyi, ne vomu esplica si cauzele urgiei si ale resbunarei dintre acei trei ómeni, pe care densii o nutrira unii contra altora pàna la mórte, atátu spre reulu loru cátu si spre alu tierei intregi.

In 30 Aprile 1671 cadiura capetele magnatiloru Zrinyi, Nádasdi si Frangepan, éra averile loru au fost confiscate.

Dintre aristocratii compromisi cari n'au pututu scapa, ori cã fusesera prinsi cu armele in màna, comandantele imperatescu dela cetatea Casovia (Kassa) anume Wolfgang Kob a trasu in tíepa pe douedeci de insi, éra pe altii cåtiva îi spendiurà de arbori in padurea dela Czeke. Noue pàna in diece mii de trupe austriace ocupasera comitatele locuite mai multu de slavaci si germani mai toti protestanti. Atrocitati, omoruri, devastatiuni, focuri si confiscari erau la ordinea dilei; éra intre urđitorii acestora se aflau nu numai comandanti de ai imperatului Leopold ci si magnati unguri, dara catolici rapiti de fanaticismulu loru asia, in cátu nou'a revolutiune luà nu numai caracteru politicu, ci totuodata religiosu confessionalu per eminentiam.

Principele Apafi trimise pe unu omu alu seu anume Benedictu Hedri cá se róge pe imperatulu Leopold pentru o tractare mai blanda a celoru resculati, inse ministrii Lobkovitz, Montecuculi, Hocher, cum si Leopold Kollonics, care mai tardiu ajunse arhiepiscopu primate si cåtiva generali vrasmasi neimpacati ai unguriloru nu lasara pe imperatulu cá se lucre dupa cugetulu inimei sale si asia missiunea lui Hedri remase fàra nici-unu rezultat. Totu acei ministrii au cerutu si mórtea celoru trei barbati de statu numiti mai in sus.

In aceleasi dile se asiediase la Pojon (Pressburg) o comissiune terorista sub presidiulu comitelui germanu Rothal

compusa din membrii unguri anume Ioanu Gubasoczi episcopu r. catolicu, Ioanu Zichi presedintele camerei (finantielor), Adam Forgács judele curiei, éra rol'a de procuroru sau acusatoru o avù Nicolae Mailath, toti catolici. La acelu tribunalu au fost citati vreo trei sute de aristocrati si popi protestanti, cari gemeau prin temnițele in care'i aruncasera comisiunile districtuali. Afara de acei 300 au mai fost citati si heredii repausatiloru, ai banului Vesselényi, Franciscu Csáki, Stef. Tökölyi tatalu lui Emericu, Mich. Bory, Stef. Vitnyédi si Andreiu Dobay, cá se respundia pentru pecatele parintiloru si altoru consangeni ai loru repausati.¹⁾ Toti acei heredi au fost condamnati la perderea averiloru, adeca la conditiune de cersitori.

Dintre cei 300 preste douedeci au fost condamnati la mórte, inse numai doi insi, anume Franciscu Bonis si Andreiu Nagy au fost executati; celorlalti li s'a daruitu viati'a, cei mai multi inse au fost inpartiti prin temnițele din Boemi'a, éra averile loru confiscate. Acestea sententie au emanatu totu din dio'a perdiarei celoru trei magnati, adeca 30 Aprile 1671.

In Martiu aparuse una patenta a imperatului, prin care se introdusera si in Ungari'a câteva contributiuni ne mai audite in acea tíera.

Atunci Georgie Széchenyi arhiepiscopulu dela Calocia si alti episcopi rugara pe imperatulu, cá se'si faca mila de tíera si se retraga mesurile acelea drastice cu care se calcá tóte drepturile tiei. Acum inse gubernulu din Vien'a susținea doctrin'a fórte periculósa, cá prin rebeliunea unui poporu se perdu tóte drepturile unei tiei si cá existenti'a ei ulterióra ar depende numai dela grati'a suveranului. S'au aflatu inse si episcopi unguri in frunte cu episcopii Georgie Bársony dela Oradea mare, Georgie Pongrácz dela Vatiu si Leopold Kollonics mutatu in Ungari'a, cari nu numai intaria pe imperatulu si regele in acea doctrina, ci ilu si invetiá, cá nici Maiestatea Sa in calitate de crestinu romano-catolicu nici alti catolici nu sunt obligati in consciinti'a loru de a respecta tractatele si alte invoieii inchieiete cu protestantii eretici. Acea doctrina perversa a si prinsu iute radechini si furiile ei au devastatu tíer'a intru o serie de ani.

¹⁾ Mich. Horvath dupa alti cinci historici si chronicari, tomu IV p. 72.

De aci înainte se rapira bisericile protestantiloru cu bratiu armatu, li s'au inchisu scólele, li s'au luatu si casele parochiali, pe alocurea n'au fost suferiti nici se traga clopotele la morti, nici se tie predice. Se intielege cà protestantii se opunea din resputeri; urmarea inse fu, cà preste treidieci de popi protestanti au fost dati in judecata, dintre cari unii judecati la mórte, altii la galera.

Atrocitatile acelea fanatiche de care se mirara si turcii, au duratu pàna in Augustu 1672, cand apoi dupa multe incercari a mersu si unu corpu din Ardealu in ajutoriulu protestantiloru, cari isi resbunara si ei totu in modulu celu mai barbaru de catolici pe cari îi batjocoria »cànii papii«, si acum resboiulu luà caracteru cu totulu confessionalu. In cele din urma inse protestantii ajutati reu din partea ardeleniloru dupa mai multe versari de sange au fost din nou calcati si umiliti. Cei mai moderati dintre densii decisera a se întórce éراسي la Vien'a si a cerca usórare a sortiei loru, càtu apelandu la drepturile constitutionali si la tractate, càtu si pe calea gratiei. Acelea incercari nimicu nu le folosira, din cauza cà nu numai ministrii imperatului, ci si cei mai multi episcopi din Ungari'a, cum si parte mare dintre magnatií remasi catolici se lungía in calea protestantiloru, inbarbatandu pe monarchu cá se ia tóte mesurile possibili spre a estermina din Ungari'a pe tóte sectele protestante, precum erau esterminate din Boemi'a si din alte provincii ale dinastiei — cu violarea manifesta a conditioniloru de pace inchéiata dupa resboiulu de treidieci de ani in Germani'a la Münster si Osnabruck in Ianuaru 1648 cunoscuta sub nume de pacea din Vestfali'a.

In 23 Augustu 1673 arhiepiscopulu Szelepcsényi dete unu cerculariu càtra orasielile montanistice din Ungari'a superióra, prin care era citati in numele regelui toti popii si invatiatorii de ambele confessiuni a se infatósia la tribunalulu seu, unde au se fia acusatii totu de càtra Majlath. Dintre protestantii luterani (mai toti slavaci si germani) s'au infatósiatu pàna in 25 Septembre 32, dintre reformatii calvini (cei mai multi magiari) s'a prezentatu numai unu popa. La tribunalulu acela protestantii au fost acusatii, cà ei numescu pe catolici, chiaru si pe imperatulu inchinatori de idoli, cà își batu jocu de religiunea catolica, de preacurat'a fecióra, de cru-

cifixu si de santi, cà scriu pasquile si cà provóca in tíera turburari, rebeliuni, cà au promisú turciloru cateva cetati, cà stau in relatiuni cu puteri straine, ținu adunari secrete, in fine cà au omoritu din preotii catolici, éra pe altii iau vendutu in sclavía la turci. Dupa tóte acestea acuse grele nu li s'a permisú apararea si acelu tribunalu a condamnatu pe toti la mórte. Imperatulu le daruí viati'a, inse sub conditiune, cá sau se'si céra paspórte si in terminu de o luna se ésa din tíera, sau se dea reversu, cà nu voru mai functiona cá popi si cá dascali in totu restulu vietiei loru.

In urmarea acelorú sententie infricosiate comunele cetatiloru remase fàra popi si fàra dascali au recursu la gubernatorulu Ungariei superióre anume Am pringen, cunoscutu si acesta cá omu cumplitu; resolutiunea lui inse fu, cà nu stà in puterea sa cá se le permitta a'si alege alti popi si alti dascali, precum cerea ei, pentrucà vointi'a Maiest. sale ar fi cà toti predicatorii protestanti se fia scosi din Ungari'a; deci cetatile se'si cerce noroculu la Vien'a. Deputatii cetatiloru au si mersu la Vien'a, unde intr'o suplica petrundietóre de inimi jurandu credintia neclatita rugara pe monarchu cá se'si faca mila, se suferé in orasiéle loru macar numai câte unu predicatoru slavacu si câte unulu germanu, care se le dea inventiatura conforma confessiunei loru, daca nu in biserici, care si asía li se luau neincetatu, celu puçinu in case private.

In locu de alta resolutiune positiva ori negativa recurrentii au fost indreptati dela Vien'a totu la cumplitulu archiepiscopu Szelepcsényi compatriotu alu loru, de unde in 16 Ianuariu 1674 li se response, cà in 5 Martiu se va pertracta suplic'a loru de càtra unu tribunalu extraordinariu convocatú totu la Pojonu. Indata apoi numitulu archiepiscopu publicà unu altu cerculariu, prin care fusera citati si sorociti din nou pe aceasi di de 5 Martiu toti popii, profesorii si dascalii protestanti luterani si calvini acusatú cà aru fi participatu la rebeliunea spurcata pornita contra Maiestatiei sale. Avendu cei acusatú inaintea ochiloru judecat'a aceluasi tribunalu din anulu trecutú si prevedienduse sententi'a, nu asteptara terminulu, ci mai multi fugira cu familiile in Transilvani'a la coreligionarii loru, éra altii scapara la turci sau in Germani'a la protestantii de acolo. Totusi

preste treisute de popi si dascalii s'au prezentatu la judecata, cà-ci adeca in acea epoca protestantii in Ungari'a de sus erau multu mai numerosi de càtu catolicii, precum se scie din mai multe documente; catolicii inse totu au fost mai tari prin vointi'a si ajutoriulu regelui.

Sententi'a mortii fu enuntiata acum cá si inainte de aceea pentru toti cei inculpati, ori au fost de fatia ori au absentatu, éra gratia la viatia li s'a datu numai sub conditiunile cunoscute. Dintre cei cari se prezentasera sau alesu douesute treidieci si siese mai toti popi cu familii, cari au subscrisu indata atunci reversulu, cà nici voru mai popi nici vcru dascalii in tóta viati'a loru. Cei cari n'au voitu se subscria nici-unu reversu au fost inpartiti in câteva temnitie de ale cetatiloru, unde inse càtiva ne putèndu suferi prea indelungatu, se induplecara mai tardiu a subscrie reverse; altii au peritu in prinsori. Siésedieci si unulu, dupa alti chronicari sieptedieci inși, dintre cari doue din trei parti calvini, au remasu neinduplecati, rezoluti la orice suferintia si la mórte. Acestia toti au fost condamnati la galere si ferecati in lantiuri de gùtu si de picìóre ii transportara pe càtiva la Triest, éra pe patru dieci la Neapole, de unde trei inși au scapatu cu fug'a, éra altii au muritu si au remasu acolo numai treidieci. Pentru acestia si pentru cei pusi la munca de robii pe corabiile dela Triest s'au intrepusu cu energi'a mai alesu Oland'a si doi principi electori protestanti, de Brandenburg si de Saxoni'a, cari au si mijlocitu liberarea loru abia in 1676.

Era preste putintia cá acele crudelitati barbare si cu totulu antichristiane se nu provóce o noua rebeliune si repressalii demne de tigrii, éra nu de ómeni. Asia s'a si intemplat. Protestantii remasi fàra popi, fàra biserici si scóle, inversiunati pàna la túrbare, ori unde apucá popi si calugari catolici, cum si soldati nemtiesci ii torturau si ucideau fàra mila, éra locuintieloru le dedeau focu. Selbaticulu si fanaticulu generalu Kobb nu remànea protestantiloru datoriu cu nimicu, cà-ci ori pe càti putea apuca cu armele in màna ii tragea in tiépa, sau îi frangea cu rót'a, sau punea se'i friga incetu, éra pe altii ii belia (despoiá) de vii. Atrocitatile acestea incependu din Februaru 1674 au mersu totu crescèndu; Curutii si Lobontii se intreceau in crudelitati selbatice mai virtosu in ținu-

turile de pre malurile Tisei, pe unde si bietulu poporu tieranu era supusu la tóte jafurile si crudelitatile, din care cauza se si ascundea prin paduri si trestietu, cà-ci ajunsese cá se se téma mai multu de Lobonti si de Curuti cá de turci si de tatari.

Episcopulu istoricu Mich. Horváth inculpa acilea pe fostulu ministru principe Lobkovitz cá pe primulu consiliariu alu imperatului Leopold I. si se bucura de caderea aceluia urmata in 17 Octobré 1674. Cà Lobkovitz fusese unu tiranu si omu fatalu nu incape nici-o indoiéla, este inse totu asia de bine sciutu, cà gónele religióse si atrocitatile nedespartite de acelea au duratu necontentitu si cà buna-óra episcopulu Georgie Bársony dela Agri'a pàna in dio'a mortii sale indemná pe rege, cá se exterminé fàra nici-o crutiare pe tóte confessiunile acatholice din Ungari'a. Înca si in anulu 1677 generalii au mai trasu la Casovi'a pe 22 protestanti in pari, éra la 40 li s'au taiatu capetele. Totu in acelu timpu inse dupace au batutu si curutii pe unu regimentu catolicu între Tokay si Onod, pe toti càti au cadiutu in mánile loru oficiari si soldati ii trasera si ei in pari.

In totu timpulu acelu góne religióse insoçite de crudimile cele mai infame, sute si mii de familii protestante si mai alesu calvine unguresci isi aflara scaparea loru in Transilvani'a. Istoricii computa optspredece ani din domni'a imperatului Leopold si a lui Apafi, in care timpu migratiunea protestanților din Ungari'a in Transilvani'a nu a mai incetatu. Familiile calvine compromisse, ai caroru barbati adeca sau erau cautati spre perdiare ori exiliu, sau cà luptau la Tökölyi contra imperatului, fugiau si scapau între muntii acestei tieri la fratii de sange si de religiunea loru. In a. 1674 cand Ludovicu XIV trimisese pe agentulu seu Beaumont in Transilvani'a cá se induplece pe gubernulu lui Apafi la resboiu si la dare de ajutoriu ungueniloru, Mich. Teleki si partid'a sa lucrá cu mare focu pentru realisarea acelu planu; dara Dionisie Bánfi si partisanii sei s'au opusu dicèndu: »Bunu locu de scapare este Transilvani'a pentru cei din Ungari'a, si noi nu suntemu in contra cá se nu afle scapare aici; dara daca ne voru strimtora pe noi cá se esimu din tier'a acésta, óre care natiune va voi se ne primésca pe noi?«¹⁾ Pe Dionisie Bánfi ilu perdura;

¹⁾ Szilágyi Sándor Erdélyország története II köt. pag. 328.

partid'a lui amutí, éra calvinii ungureni nu incetara a se stramuta in Transilvani'a pàna cand veni si acésta tíera sub domni'a casei de Habsburg.

Tóte acestea si alte evenimente barbare se intemplara intr'o epoca, pre cand Leopold I era incurcatu in resboiu greu si periculosu cu regele Franciei Ludovicu XIV, pre cand se apropiá unu resboiu totu asia de periculosu si cu Sultanulu, la care lucrau emigrantii unguri.¹⁾ Mich. Apafi si francesii, înca si regele Poloniei se aruncase in partea Franciei.

Am trebuitu se facemu cunoscintia — de si fórte pe scurtu — cu acestea evenimente si fapte tragice petrecute in Ungari'a si parte in Transilvani'a, pentrucá se vedemu intre ce inpregiurari si sub ce impressiuni fioróse a crescutu domnisorulu Émericu Tökölyi la curtea lui Mich. Apafi, pàna cand protestantii revoltati din nou l'au alesu in a. 1678 cu voturi unanime comandante supremu si chîiaru de principe alu loru. In dio'a alegerii sale densulu avea numai vreo cincí sute de refugiatu inpregiurul seu; de si inse junele comite era numai de 21 de ani, dara frumósele sale calitati fisice si spirituali au concentratu multe simpathii in persón'a lui asía, in càtu la o simpla proclamatiune a sa se vediù in cateva dile comandante preste unu corpu de vreo douedieci de mii, cu care de si acela era prea puçinu regulatu, totusi elu pàna in Octobre a scosu pe catolici sau lobonti din o parte mare a Ungariei superióre, a ocupatu cetatile montanistice cu monetari'a, in care se aflara 180 mii de galbini, dupa aceea batù si moneta cu simbolulu: pro libertate et justitia.

De ací incolo tóta cealalta parte a biografiei si a fapteloru lui Tökölyi càta se reduce la istori'a Transilvaniei o vomu afla in chronicele respective si in celelalte documente care murturisescu despre evenimentele din acésta tíera. La loculu acesta ne ocuparamú de persón'a lui Em. Tökölyi numai pre càtu se cerea spre a ne orienta in rol'a cea inportanta, pe care destinulu o inpartise si lui in un'a din cele mai mari tragedii, prin care au trecutú strabunii nostrii.

---

¹⁾ Despre numerulu celu mare alu emigrantiloru unguri la Transilvani'a dice chronic'a Fuchsio-Lup. Olt. I. II. pag. 173: „quorum magnus numerus Transilvaniam quasi inundabat etc.“